

סיפור חייה הקצר והמרתק של החלוצה חנה קנטורוביץ

ב-1944 טיפסה חלוצה בשם חנה קנטורוביץ על עץ אגוזים ונפלה ממנו אל מותה. רק מעטים ידעו את סיפור משפחתה הסוער, שעובר בין גרמניה לאיטליה, בין הקתוליות ליהדות, בין האקדמיה בברלין לחווה החקלאית משמר הכרמל ובין אמה שהיתה אשה פורצת דרך, לאביה החוקר המהולל (ועוד לא הזכרנו את אשתו). סיפור חיים לחג

דליה קרפל, צילומים: תומר אפל באום 18.04.2014 06:00

סיפור חייה העולם של חנה קנטורוביץ נחשף לא מכבר במקרה. ראובן שטיינהרדט מרמות השבים גילה בעיזבון של אמו טקסט בגרמנית באורך 13 דפים מודפסים במסנת כתיבה, בצפיפות וללא מחוחים בין השורות. לטקסט לא ניתנה סתרת והמחבר לא חתם את שמו על כתב היד שגולל את קורותיה של חלוצה צעירה, חנה קנטורוביץ שמה, תוך נבירה מאופקת בסוחתיה ובהיסטוריה המשפחתית המורכבת והמרתקת שלה.

ד"ר שטיינהרדט, בן 80, עבד עד הפנסיה במסן וולקני. האיש, שניחן במידה נאה של חיוניות וסקרנות, לא מצא מסח מרגע שנחשף לטקסט המסתורי בגרמנית. ראשית עמד על הקשר בין אמו, אדית שטיינהרדט, לידידתה מכפר חיים, יהודית גרדי, שהיתה מורה לחינוך המיוחד. לגרדי היתה חברת נפש עוד מברלין, חנה אנג' קנטורוביץ. שטיינהרדט קשר כמה חוטי מידע והבין שהיתה זאת גרדי שהעלתה על הנייר את קורותיה של חברתה חנה כשהיא נסמכת בין השאר על יומניה.

חנה קנטורוביץ נולדה ב-1907 בבולוניה שבאיטליה, הוטבלה כקתולית ונרשמה כאסופית בשם מריה אנג'לה בלצאנה. לאחר מכן נמסרה לאומנת. קנטורוביץ הכירה את יהודית גרדי בברלין ב-1931 וכעבור שנתיים, בהשפעתה, התגיירה והחליטה לבטל את חייה כחלוצה בפלשתינה. הן נסעו ארצה. לשטיינהרדט יש זיכרון ילדות של "פניה הטובה" של חנה שהתגוררה בכפר מל"ל ועבדה כפועלת חקלאית ברמות השבים. באותה העת, מתברר, היא קשרה ידידות גם עם אמו, אדית. ב-1944, בשלב

בחייה שבו חשה שמצאה שלווה בשטח אדמה על הכרמל שבו טיפחה גן עם עצי פרי, טיפסה קנטורביץ בת ה-37 על עץ אגוז עמוס פרי. הענף הרקוב נשבר והיא נפלה ונפצעה קשה.

כעבור כמה חודשי אשפוז מייסרים חנה נפטרה. חברתה אדית שטיינהרדט דאגה שחנה תיטמן ברמות השבים. ואכן, בדרך המובילה לבית הקברות של היישוב, משמאל ובקרבה לחומה, מצי קברה יוצא הדופן. על מצבת האבן המגולפת ("כנראה צלבנית", מעיר שטיינהרדט בעומד ליד הקבר), חקוק שזה קברה של חיילת (בריטית) מפלשתינה שמספרה האישי 245725W/PAL. לימים תועד סיפורה בקצרה גם באתר "יזכור" של משרד הביטחון. חנה, יש לומר, נהרגה בעת שהיתה בחופשה מהצבא הבריטי. היא שירתה כאחות במצרים.

ב-2005 מצא אמנון גרדי, בנה של יהודית, בעיזבון אמו את היומנים של קנטורביץ לצד מכתבים רבים וצילומים ספורים בשחור-לבן ומסר אותם לשטיינהרדט. גרדי היה טייס קרב וסגן מפקד טייסת הסקייהוקים 102. מטוסו הופל במלחמת יום הכיפורים והוא נפצע (רגליו נשברו) ושהה בשבי המצרי. עם שובו לארץ המשיך לשרת בחיל האוויר עד שהשתחרר. לאחר השירות עבד כמנתח מערכות ומאז שפרש לגמלאות הוא חב הזמן מצייר.

נפגשנו בביתו של שטיינהרדט ברמות השבים. נכחו שני בניה של יהודית גרדי, אמנון ואחיו חנן, גם הוא טייס חיל האוויר לשעבר שנולד שנה לאחר מות חנה ונקרא על שמה. "אמא התאבלה על חנה במשך שנים. זה נשאר פצע פתוח. לאחר שחנה נפצעה ב-1944, אמא לא משה ממיטתה וסעדה אותה עד מותה", מספר אמנון.

"אמא העריכה אותה כאישיות בלתי רגילה וכאינטלקטואלית ואמרה שהיתה מין מנטור. כשפירקם את בית ההורים בכפר חיים מצאנו את העיזבון ובו היומנים של חנה והמכתבים בגרמנית".

היומן של חנה קנטורביץ, שנמצא בידינו, מתחיל ב-19 בפברואר 1927, כשהיתה בת 20, ונפתח במוטו (בתרגום חופשי מגרמנית): "הו העיניים, אשר מבעד לריסים יכולות לקלוט מן העושר המוזהב של העולם". היומן, שמסתיים באוגוסט 1931, משופץ בצילומי קונטקט קטנים בשחור-לבן. בפיתקה שמצורפת מאפריל 1928, כשחנה היתה בת 13, מציגות שורה של משימות ולכל אחת העניקה הילדה ניקוד הולם. פעולות כמו לישון, לצעוד, לשיר ולהתרחץ זכו בנקודה. עבודות הבית ותכונת הצייתנות קיבלו שתי נקודות, להתפלל שלוש, לקטר ולהתלונן עשר.

שטיינהרדט לא יודע איך התגלגל הטקסט של יהודית גרדי על חנה לעיזבון של אמו. "אמי קימצה בפרטים על חיי חנה, אולי מחמת המבוכה. חנה היתה מה שנקרא 'ילדה לא חוקית' ובמסך בלתי רצויה לאביה הנדע, הפילוסוף והסוציולוג הגרמני גאורג זימל".

ח"ה הקצרים של חנה קנטורוביץ הושפעו מהמשולש שאליו היא נולדה. אביה היה גאורג זימל, בן להורים יהודים שהמירו את דתם, סוציולוג ופילוסוף שזכה להערכה רבה כמרצה לאתיקה. אמה היתה גרטל קנטורוביץ היהודייה, תלמידתו של זימל הצעירה ממנו ב-18 שנה ואהובתו במשך עשור ומחצה. קנטורוביץ היתה אחת מחוקרות תולדות האמנות הראשונות בגרמניה ומהמעטות שהשלימו תואר דוקטור. צלע לא פחות מרתקת במשולש הזה היא גרטל זימל - רעיית החוקית של גאורג - ציירת וסופרת, שהעניקה לבעלה חופש "מסיבות מסוימות", כפי שכתבה ידידת המשפחה, אולי מפני שח"ה עם הוגה שדגל בהשקפה שאין מרשם בטוח להצלחתם של ח"י נישואים כמו סודיות.

האם - גרטל

לגרטל קנטורוביץ לא היתה שום זיקה למוצאה היהודי שבעטיו מצאה את מותה במרץ 1945 בטרזיינשטט, 20 יום לפני שחרור על ידי הצבא האדום. במותה מתשישות שקלה גרטל בת ה-68 רק 40 ק"ג. אין לדעת איך הגיע למוזיאון בית טרזין, המנציח את זכרם של אסירי טרזיינשטט, קובץ השירים שכתבה במחנה. האם חברתה גרדי שלחה את קרעי הנייר העלובים שעליהם כתבה גרטל את הקובץ האחרון "השירים מטרזין" (בגרמנית) שמעולם לא ראה אור? עודד ברידא, מנהל בית טרזין, אומר שאין בארכיון רישום של מי ששלח את השירים.

תולדות האמנות היו "מרכז הכובד של ח"ה", כתבה גרטל, שהקדימה את זמנה ונחשבה ליוצאת דופן בתקופתה. בכתב העת האליטיסטי "דפים למען האמנות" (Blaetter fuer die Kunst) שערך ידידה המשורר והמתרגם סטפן גאורגה היא בלטה ככותבת יחידה שפירסמה את שירה בין 50 גברים. גאורגה הצמיד לה פסבדונים חסרי זהות מגדרית כגון גרט פאולי (פאולי הוא שם נעוריה של אמה). אך למרות אישיותה ("התנפה, הסערה, הלהט, החיות והחיוניות", העיד הפילוסוף מיכאל לנדמן) והישיגיה האינטלקטואליים, כמו גם העובדה כי בשנות המשטר הנאצי היא פעלה להצלת ח"י רבים, קנטורוביץ זכתה בדוחות הבאים להכרה מוגבלת שתעלה לשני נתיבים עסיסיים: יחסיה עם הפילוסוף זימל וקשרי הידידות שלה עם אותו סטפן גאורגה שהיה ידוע כגימפוב (הלוקה ברתיעה קיום מיחסי מין) ומיזוגן. גאורגה האנטישמי רחש הערכה לידידת היהודייה גרטל קנטורוביץ, שסנתה בפיו "הולדין" Huldin ו"דורטסה" Dorotessa. היא מחלה לו על תפיסותיו החשוכות, ש"יש בקרבם יותר מדי יהודים", ועל נטייתו להשמיץ באופן בטה את תנועת הנשים בגרמניה דווקא בזמנים שהיא תמכה בה. היא וגאורגה העריצו זה את זה ובשנים 1910-1911 חלקו השניים דירה במערב ברלין. לא ידוע מדוע הצטננו יחסיהם ולא בחר איך היא התמודדה עם שנאת הנשים המוחצנת שלו. ב-1912 כתבה שהוא היה מעין תנ"ך בשבילה, "לא כעסתי עליו. חשתי רק בחיובי". עד היום מצינים חוקרי הספחת את ההשפעה העצומה

שהיתה לו על שירתה.

ידידותיה צי"ם בהערכה את החיוניות של קנטורביץ ואת האינטליגנציה הנדירה שלה, אך לעתים חשו שאישיותה משתלטת עליהן. הפילוסופית השווייצרית מרגרטה זוסמן כתבה בספרה האוטוביוגרפי שהמפגש עם גרטווד נראה לה לפעמים כדו־שיח עם "מעין ד"ר אפלטון". זוסמן וקנטורביץ היו מיוחדות וכתבו זו לזו מכתבים שופעי ברק אינטלקטואלי. זוסמן חוזרת וכותבת על "אישיותה החזקה של קנטורביץ", שהיתה אחת "הדמויות המוזרות" שהכירה אי פעם. "הדמויות המובנית באישיותה" באה לידי ביטוי בעוצמה, "לטוב וגם לרע". גרטווד תרמה ועזרה לאנשים רבים, אבל לעתים, טענה זוסמן, היתה למעורבותה בחייהם השפעה הרסנית. "היה לה כשרון להעניק נחמה קיומית לזולת... בכוחה היה להפוך כל נטל שזימל נשא על כתפיו למשא קל". זוסמן לא סלחה. בינה לבין זימל שררו קשרי ידידות אמיצים. למרות זאת, רק לאחר מותו היא גילתה שהוא וגרטווד הסתירו ממנה את הקשר הרומנטי ביניהם, שנמשך כמעט עשור ומחצה, ואת הולדת בתם המשותפת. בזעם גדול היא כינתה אותם "אנשים התועים בדרכי החיים". על גרטווד הבוגדנית כתבה זוסמן שהיא נגלתה כברבור שעטוי גלימה של בתוליות שקרית. גרטווד קנטורביץ נולדה בפוזן למשפחה יהודית אמידה. בבעלות האב היה מפעל לייצור משקאות חריפים והליקרים של קנטורביץ היו ידועים בעולם. אמה אהבה מוזיקה וניצלה כל אפשרות לרכוש השכלה, התנהגות שנתפסה כלא מקובלת לאשה במעמדה בגרמניה הווילהלמנית. בשל כך בלטה כדמות מרכזית בחיי התרבות בפוזן. ב-1898 נרשמה גרטווד, בניגוד לרצון אביה, ללימודי תולדות האמנות, ארכיאולוגיה ופילוסופיה באוניברסיטת ברלין. נדרש לשם כך אישור מיוחד, משום שאז עוד לא הותר לנשים ללמוד באוניברסיטה בפחסיה. ב-1903 היא השלימה בשווייץ תואר שלישי. עבודת הדוקטורט שלה התמקדה במחקר ביקורתי על הרנסנס האיטלקי. למרות הישגיה, המסלול לקריירה אקדמית היה חסום בפני נשים עד כיום חוקת ויימאר ב-1919, שאיפשרה לנשים להיות מרצות באוניברסיטאות. קנטורביץ לא התרגשה מהמגבלות ובחרה להמשיך במחקרה. היא יצאה למסעות שארם כמה חודשים בטוסקנה ובחמא, שבהם חקרה את תחילת העת החדשה ואת אמנות המאה ה-15 וה-16, ובהמשך את תרבות יוון העתיקה. היא כתבה שירים, תרגמה את הסונטות של מיכלאנג'לו ואת "ההתפתחות היוצרת" מ-1907 של הפילוסוף הצרפתי היהודי אנרי ברגסון. בפחץ מלחמת העולם הראשונה בחרה קנטורביץ להיות מעורבת ולהתנדב כאחות בצלב האדום ועבדה בכמה בבתי חולים צבאיים בטורקיה. לימים, כשנעצרה כיהודייה ונחקרה בגסטאפו, אחד מחוקריה זכר

אותה לטובה ודאג שהיא תישלח לגטו טרייזנשטט ולא לאושוויץ.

אינספור ספקולציות נבנו במשך השנים על מהות הקשר בין זימל לקנטורביץ, אבל לא נותר מסמכים או מקורות אמינים לבד אולי מהטקסט של יהודית גרדי שנכתב, יש לשער, מפי חנה. הפילוסוף מיכאל לנדמן גרס ש"קנטורביץ פתרה את הקושי שביחסים, בכך שנעתרה לכל בקשותיו" של זימל. האם זאת היתה המציאות? קשה להעלות על הדעת שגרטח היתה כמעט ללא תנאי. אין עוררין על השפעתה האינטלקטואלית על זימל. היא טענה שזימל הודה בפניה, שרק באמצעות האינטליגנציה והאנרגיות שלה הוא "מימש את חייו ואת יכולותיו במלאם". גאורג זימל הוא הצלע הבאה בסיפור.

האב - גאורג

הפילוסוף והסוציולוג הגרמני גאורג זימל נולד ב-1858 בברלין ונחשב יחד עם אמיל דורקהיים ומקס ובר למייסד הסוציולוגיה המודרנית. לעבודתו ולכתביו, הן בפילוסופיה והן בסוציולוגיה, היתה השפעה נרחבת על דורות רבים של הוגים שבאו אחריו. "במבט לאחור מצטייר זימל כהוגה חדשני ומקורי שהרגיש צורך לנתח תופעות חברתיות בנות הזמן ולהרחיב את נקודת המבט שלו מבחינה פילוסופית. לדידו של זימל, הכתיבה על מיניות, על כסף ועל חברתיות היתה גם דרך לחוות את התופעות הללו", כתב פחפ' ג'ון לנט בפרק שהוקדש לזימל בספר "50 הוגים מרכזיים בני זמננו" (הוצאת רסלינג).

זימל היה הצעיר בשבעת ילדיה של משפחת זימל היהודיה. אביו היה שוקולטיר - בעל מפעל לייצור ממתקים משוקולד - שבחר לנטוש את היהדות לטובת הקתוליות, ואילו אמו היהודיה הפכה ללותראנית. כשגאורג נולד הוא הוטבל כנוצרי פרוטסטנטי. כשאביו מת ב-1874 הוא הותר הון. מו"ל המוזיקה יוליוס פרידלנדר מונה לאפוטרופוס של זימל ותמך בו במשך לימודיו באוניברסיטת ברלין בחוגים לפסיכולוגיה, היסטוריה, פילוסופיה ואיטלקית.

זימל התקדם באקדמיה והיה למרצה לפילוסופיה שהרצאותיו הפופולריות משס את האליטה של ברלין. אבל הוא נחשב לאאוטסיידר באקדמיה, ככל הנראה בשל יחס אנטישמי למוצאו היהודי, אף על פי שזכה לתמיכתם של אישים כמקס ובר, ריינר מריה רילקה, סטפן גאורגה ואדמונד הוסרל. במשך 50 שנה, עד 1900, שימש זימל כמרצה שלא מן המניין באוניברסיטת ברלין והיה תלוי לפרנסתו בשכר הלימוד ששילמו לו תלמידיו. רק ב-1901 הוא הועלה לדרגת פרופסור מן המניין אך ללא קתדרה משלו. עם זאת, הוא היה חבר האגודה הגרמנית לסוציולוגיה וממייסדיה ובין תלמידיו היה מרטין בובר.

זימל היה נשוי לגרטחוד (קינל) זימל ולשניים נולד בן, הנס. זימל היתה סופרת, ציירת ופילוסופית בת למשפחה קתולית מהמעמד הבינוני שקיבלה חינך פרוטסטנטי. בחב שמתיה לצד בעלה, היא לא ידעה על הרומן שלו עם קנטורביץ. ב-1938 בחרה להתאבד, מתוך תקווה שכך תציל את בנה הנס ומשפחתו,

שנחשב ליהודים בגלל מוצאו של זימל, מציפורני הנאצים ותאפשר את יציאתם לארצות הברית. לאחר נישואיה לזימל, שלימד באוניברסיטת ברלין, הבית שלהם היה לסלון ספחתי פתוח שהתכנסו בו אינטלקטואלים. תחת הפסבדונים לואיז אנקה דורף (Luise Encke Dorff) פירסמה גרטרוד זימל מאמרים פילוסופיים. "האוראקל מדלפי שהגיעה לפסגה, ככל שניתן להגיע כאשה", כתבה עליה מריאן ובר.

במאמר המרתק "האפוריזמים הפילוסופיים של זימל" נדרשו הפחפסורים לסוציולוגיה ריצ'רד סוודברג וונדלין רייך לסוגיה מדוע זימל, שכתב בז'אנרים שונים - מונגרפיות, מסות ולפעמים גם מאמרים בעיתונים - בחר בז'אנר הספציפי של אפוריזמים (מכתמים). השניים מן 300 אפוריזמים פילוסופיים פרי עטו. הוא החל לפרסם אותם ב-1897 בשם בדוי, במגזין "דר יוגנד". לימים, ב-1918, כשהבין זימל שקצ' קרב בשל מחלת סרטן הכבד, הוא הפקיד בידיה של אהובתו גרטרוד קנטורוביץ את הטיפול באפוריזמים שבימם לצד טיפול בכתביו שטרם פורסמו. היה עליה לבחור אפוריזמים מהיומן ולהגיה את הכרך הלא גמור - "אהבה". סוודברג ורייך כתבים שזימל הטיל עליה לעצב את כתיבתו לשלמות קוהרנטית - משימה קשה לאור העובדה שקנטורוביץ הבינה שלקראת סוף חייו החל זימל לגבש סינתזה של הגותו.

בספטמבר 1918 מת זימל בשטרסבורג, גרמניה. החוקרים מגיעים למסקנה שקנטורוביץ עמדה במשימה ב"אהבה". היא כינסה את כתביו והגיהה אותם, וחלק מהאפוריזמים הודפסו בשני מאמרים. החוקרים מוסיפים שקשה להתעלם מן העובדה שזימל העניק לאהובתו את הטיפול בטקסט "אהבה" ואילו רעייתו לא ידעה על החומן שלו עם קנטורוביץ, שהוביל להולדת בתם חנה ב-1907. בצוואתו הקצה זימל את הזכויות החוקיות על כתביו המאוחרים והאפוריזמים שבימם לגרטרוד קנטורוביץ. את השאר ציווה לגרטרוד השנייה שבחיו - רעייתו.

רק בשנת 1930, 12 שנים לאחר מותו, שאלה האלמנה גרטרוד את קנטורוביץ אם בעלה הוא אבי בתה, ונענתה בחיוב. בזעמה השמידה האלמנה את ההתכתבויות בינה לבין בעלה ויעצה לבנם הנס לשקול מחדש את יחסו לאביו. חלק מכעסה הופנה לכתיבת רומן אוטוביוגרפי שלא פורסם מעולם.

לברוח מהיהדות

כתביו של זימל הלכו לאיבוד ומעולם לא אותח. כאמור, ביולי 1938 התאבדה גרטרוד זימל בתקווה שתקל על בנה ומשפחתו לעזוב את גרמניה הנאצית, אך זה לא קרה מיד. לאחר ליל הבדולח בנובמבר 1938, נשלח הנס זימל, רופא במקצועו, למחנה הריכוז דכאו והוחזק שם במשך חודש. באפריל 1939 הוא ארז את היומן בכריכת העור החומה של אביו, את הספרייה שלו וכמה כתבי יד שלא פורסמו ובהם הטקסט

"אהבה" ושלח את התסלה לנמל בהמבורג. הרשויות איחסו אותה באחד המחסנים והיא היתה אמורה להישלח לארצות הברית, אלא שהכל נעלם ואין לדעת אם נבזז כרכוש יהודי. הנס ומשפחתו ניצלו והיגרו לאמריקה. מעיזבונה של קנטורביץ שרדו שתי התכתביות בינה לבין זימל בלבד. רסשה וחפציה נהרסו בהפגזה האווירית על ברלין ב-1944.

עם מותו של זימל נקלעה קנטורביץ למשבר. "איך אני חיה, יקירתי? בכלל לא", כתבה למרגרטה זוסמן ב-1919. היא סיפרה לחנה שהיא אמה וזימל אביה ואספה אותה אליה. השניים עברו לבית ליד העיר אולם. ב-1923 מילאה את הבטחתה האחרונה לזימל, שהופיעה גם בצוואתו, ופירסמה את כתביו הבלתי גמורים. זמן קצר לאחר מכן איבדה, לדבריה, את העיזבון שהוריש לה בקרן רכבת. אחרי עליית הנאצים לשלטון, עם ההידרדרות במצבם של יהודי גרמניה, התעלמה קנטורביץ מהסכנה כיוון שלא חשה עצמה כלל כיהודיה. אבל האנטישמיות השיגה אותה והיחס אליה היה חזמה ליחס לשאר היהודים. היא סירבה לשאת טלאי צהוב ועם חברות מ"קבוצת העבודה ללימודי יוון" עזרה לנרדפי המשטר הנאצי לברוח. "אם זה לא יילך בקלידים הלבנים, נשתמש בשחורים", אמרה והתכוונה לשיטות הלא חוקיות.

היתה לה אשרת הגירה לבריטניה ועד לשנת 1939 יצאה וחזרה למולדת פעמים רבות. היא ביקרה את הבת חנה בפלשתינה, נסעה לאנגליה ותמיד שבה לגרמניה. מיכאל לנדמן הניח ש"הדחף להכניע את האלימות בכוח החח" הניע אותה, "ההרפתקה שבטרגדיה... הצחוק על פי התהום". ב-1940 הפנימה גרטרוך שאין לה עתיד בגרמניה, אבל לא הצליחה למצוא דרך לעזוב את המדינה. ב-1942, בהיותה בת 65, ניסתה לחצות את הגבול לשווייץ במסווה של מפשט, בחברת ארבע נשים ובהן אחותה של מרגרטה זוסמן. אחת מחמש הנשים שרדה ואילו גרטרוך נעצרה ונשלחה לכלא בברלין. אחרי כמה שבועות הוגלתה לגטו טרייזנשטט. במשך יותר משלוש שנים כתבה גרטרוך שירים על קרעי נייר. אחת הנשים שהיו עצרות במחנה העידה שהיא נראתה "תמיד רעננה, תוססת, מלאת חיים, חיובית, מעוררת כמו יין נתזים וקפה". קנטורביץ, "אמנית ההליכה על חבל דק, שמעולם לא נתקפה סחרחורת", כפי שהעידה ידידה, האמינה שהיא חסינה מכל פגע. היא טעתה וב-19 או ב-20 באפריל 1945 מתה מתשישות ומדלקת קרום המוח.

אנג'י מגלה את שורשיה

עד גיל 11 חנה לא ידעה על הזהות של הוריה, כתבת יהודית גרדי בטקסט שלה. "כל אדם אחר היה מתעניין לדעת מי הוריו. חנה לא התעסקה בזה מעולם. ההסברים שניתנו לה היו בעיניה אמינים". גרדי ידעה דבר או שניים על רומן האהבים בין גרטרוך לזימל והיא כתבת שזימל העיד בשעתו שהוא, כנאמר

על יעקב בבראשית כ"ט, "ויעבוד יעקב ברחל, שבע שנים; ויהיו בעיניו כימים אחדים, באהבתו אותה". אהבתם, כתבת גרדי, היתה גדולה אף שנאלצו להסתירה מהעולם והם ניצלו כל הזדמנות כדי להיפגש. הפגישות היו גנובות וסוערות וגרטוחד אף ליוותה כידידה את משפחת זימל בנסיעותיה. "איש לא ידע מה עמוקה היתה אהבתם".

על ההריון הלא רצי כתבת גרדי, זימל לא ידע עד חודש לפני הלידה. גרטוחד נסעה לאיטליה כדי לבקר במרכזי אמנות ועסקה בכתיבת ספר על הקפלה הסיסטינית. "הסוד שנשאה לבד היה אחד הדברים הקשים ביותר שאיתם נאלצה להתמודד. לא היתה לה ברירה אלא למסור את התינוקת ולהשקיף מרחוק על גידולה". אחת לשנה נהגה לבקר את הפעטה. הילדה שהתה בבליה אצל משפחה קתולית שאהבה ופינקה אותה וכשגרטוחד באה לבקר חנה קראה לה הסנדקית.

באחד הביקורים הצביעה חנה על תמונה של חייל עם חרב, ואמרה שרצונה להיות לחמת. האומנת אמרה שרק גברים נעזו להיות חיילים וזה הספיק כדי שגרטוחד תחפש לה בית חדש. "הערכים החשובים ביותר בעיני גרטוחד היו גבורה ואצילות נפש", כתבה גרדי. חנה הועברה לביתה של מורה במרבורג, ואף על פי שהמעבר היה כרוך במשבר קשה וחנה בכתה במשך חודש, הפכה המורה מאן ל"דמות החשובה והאהובה בחי חנה". מאן, נצרייה אחזקה, משכילה וסובלנית, נישאה לרופא מבגר ממנה בשנים רבות ונולד להם בן. היא ביקשה לגדל את בנה בחברת ילד נוסף. בשנתיים הראשונות ללימודיה, למדה חנה בקבוצה של שלושה ילדים שמאן לימדה בבית. "היציאה לקניות... הבישול והאפייה בצוותא היו חוויות חשובות בחי היום-יום שלה. אווירת הקודש בימי ראשון, הביקור החגיגי בכנסייה, הטיולים הנהדרים לטחנת הקמח הסמוכה למרבורג וליקוט הפטריות... נותר בזיכרונה", כתבה גרדי.

"עם ה'אח' שלה חנה המציאה שפה דמיונית... הכל השתמר בזיכרונה... נעוריה המוקדמים היו תקופת אושר מושלם, אליה התגעגעה כל חייה... החיים בבית הפשוט במרבורג היו בעיניה סמל לחי הגשמה ושפע של אנשים שידעו להסתפק במועט. אין פלא שהיא לא התעניינה מי היו הוריה, ולא הטילה ספק בכך שהם נהרגו ברעידת אדמה באיטליה", כתבה גרדי. כשחנה הוזמנה לבקר בביתה של גרטוחד בעיר אולם, היא נסעה בחוסר חשק.

"היא הרגישה זרה בבית המיחזת ובאווירה ששררה בו, והאם הנמרצת..." בתום החופשה סיפרה גרטוחד לחנה מי הוריה והודיעה לה שהיא עוברת לחזקתה ותלמד בבית הספר באולם. "זו היתה מהלומה קשה עבור חנה שנתקפה באש עמוק, ורקמה תוכניות לבחור למרבורג", כתבה גרדי. הבית שקק אינטלקטואלים ואנשי רוח והילדה נותרה מרוחקת. גרדי כתבת שגרטוחד הכינה את בתה ללימודים

בגימנסיה ותוך זמן קצר היא בלטה כתלמידה מצטיינת. "השיעורים אצל האם היו עיני, שכן גרטווד, שנחשבה בעיני תלמידים זרים למורה סבלנית, לא גילתה כל הבנה לחולשותיה של בתה". כשהגיעה העת לעבור לגימנסיה היתה חנה אחת משתיים בכיתה שלמדו בה רק בנים. שיטות ההוראה בבית הספר היו מיושנות, אבל האם השלימה את החסר בבית וחנה בלטה בזכות הזיכרון שלה ויכולתה ללמוד בעל פה.

באחד מליולת החורף החליטה גרטווד שהיא וחנה יעברו את טקס הקונפירמציה (אחד מטקסי הקבלה לנצרות). גרטווד לא היתה דתייה, אבל המסגרת הכנסייתית הנקשה היתה מובנת מאליה. מוזרה לא פחות, מוסיפה גרדי, היתה החלטתה של גרטווד ב-1922 לאמץ את אנג' באופן רשמי. "הן הפכו את הטקס לחגיגה עליזה. מאותו רגע ואילך היה שמה קנטווביץ והיא התקבלה בחום בקרב משפחתה המורחבת של אמה".

בגיל 16 התאהבה חנה בבנו של בעל המסלול שהיטיב לנגן בכיור במפגשים החברתיים שהאם אירגנה בבית. גרטווד התנגדה לקשר והשניים נפגשו בחשאי. "מסכת שקרים שלמה נטווחה סביב היחסים. חנה נהגה לטפס מעל לגדר הבית טרם עלות השחר ולצאת לטיול ביער בחברת אהובה. הפחד מחשיפה רדף אותה במשך שנים, אפילו בשנתה".

חנה השלימה את בחינות הבגרות ונסעה לראשונה לברלין. היא התלבטה בין לימודי רפואה ללימודי תרבות קלאסית, ובחרה באחרונים בהשפעת אמה. השניים עזבו את הרלינג הסמוכה לאולם וחנה נרשמה ללימודים באוניברסיטת פרייבורג. "כדי להעריך עד כמה עשיר היה עולמה", כתבה גרדי, "יש להבין שלימודי הקלאסיקה היו בשעתה מקצוע שבחור ב מעטים... אנג' נבחרה להשתתף בסמינרים למתקדמים שבהם השתתפו רק סטודנטים ספורים... בחוג הזה ראו בעולם העתיק משמעות על-זמנית, שכן היה ערש תרבות המערב".

במשך חמש שנות לימודיה האינטנסיביים חיפשה חנה פורקן לאנרגיות שלה ועבדה אצל גן. שכן עבודתה היה פרחים יפים. בירידים היא נהגה לקחא עתידות בקפה והיטיבה לייצר אווירה של עליצות בקרב ידידיה. היא לא נמשכה לפוליטיקה והתיאוריות של הסוציאליזם לא אמחו לה דבר, אולם כאשר נתקלה בסבל חברתי הזדעזעה. בכל עיר שבה התגוררה, כותבת גרדי, טיפלה חנה בכמה משפחות שהופם אליה על ידי לשכת הסעד. בגיל 21 יילדה בכוחות עצמה חולת סרטן ושימשה כסנדקית של היילוד. "היה לה תמיד די כסף לחיות ברמה סבירה. אולם, היא ניזונה מלחמניות ודבלים במשך חודשים, משום שתמיד נדרש כסף עבור אלה שנזקקו לו באמת", כותבת גרדי. "מעולם לא קנתה לעצמה בגדים חדשים, אלא התלבשה בבגדים שקיבלה מידידים ומקרובי משפחה".

היחסים המשמעותיים שרקמה באותן השנים היו, כמו אמה לפניה, עם אחד המרצים שלה. "עלמה הנפשי והרוחני סבב סביב ובזמנה לגורל אמה, היא נחשבה לידידת המשפחה ואהבה את אשתו וילדיה... אהבתה הסוערת לגבר המבוגר ממנה בשנים מחבות היתה רצופת יסורים ואכזבות. רק לאחר שסיימה את הלימודים היא הפכה אהבה זו לרגש חזק לא פחות של קרבה אנושית גדולה".

לפני סיום לימודיה חלתה חנה בהרעלת דם, לאחר שאצבעה נתקעה במעלית והיא התנדנדה בין חיים למוות. משהחלימה עבדה כמתלמדת בפנימייה בפרנקפורט ולימדה לטינית וגרמנית. לאחר מכן קיבלה משרה בגימנסיה בברלין. "שיעורי הלטינית והיוונית שלה היו מרתקים ומאלפים", כתבה גרדי שנקראה אז קטה לדרמן. "באותה התקופה נרקמו בינים יחסי הידידות ושיתפנו זו את זו באינטנסיביות בעולמותיהם השונים. היא לימדה אותי על המהות של התקופה העתיקה ועל גדולת של גתה. אני חשפתי בפניה בראשונה את הפרובלמטיקה הדתית של היהדות".

זה היה בשלהי 1931, יהודים עדיין לא נדרשו להצהיר על יהדותם בציבור. גרדי כתבת שאיש מידידה של חנה לא היה יהודי, "זלמחות שמעולם לא התכחשה להשתייכותה לגזע היהודי (כך במקור) היא לא חשה קשר לערכים הרוחניים של היהדות ולא הכירה את מצוות הדת. גרמניה היתה מולדתה. הדיונים ביניהם היו קשים וסוערים. האמנתי שניתן לשכנע אותה בעזרת טיעונים לגיטימיים. בסופו של דבר הבנתי שלא די בכך. מה שלבה לא אמר לה, היא לא קיבלה. היא למדה באמצעות סיפורי חסידים כפי שסיפר מרטין בבר והם שימשו לה תמיד חגמה יקרת ערך לחיים. כדי לשמח אותי היא למדה עברית, ועד מהרה התחלנו שתיים ללמוד יחד תנ"ך והיסטוריה של העם היהודי".

חלוצה נולדת

בזכות גרדי הכירה חנה תנועת נוער יהודית והשתתפה בערבים של "אנשי המלאכה" (Werkleute), למדה שירי עם אך דחתה בתקיפות כל הצעה להצטרף לדרך משותפת. דרישותיה של הקבוצה שניהלה חיי שיתוף צמודים נתפסו כבלתי נסבלות בעיניה. היא פנתה ללשכת הרווחה והופנתה לסופרת חולה שהתגוררה עם חמשת ילדיה בדירת מרתף. חנה התיידדה איתה וגם קיבלה על עצמה להשיג מזון וביגוד למשפחה. היא אף עזרה בעריכת החמנים שכתבה הסופרת ותמכה בה עד שיצאה לפלשתינה. עליית המפלגה הנאצית לשלטון שיחררה את חנה באחת מכל הספקות. היא ביקרה בבתי כנסת ובהמשך השתתפה בטקסי קבלת שבת. שמירת השבת הפכה לערך חשוב והיא החליטה להתגייר כהלכה. היא שינתה את שמה מאנג'י לחנה בהשראת תפילת חנה, המקובלת כפתיחה לתפילת שחרית. גרדי כתבת שחנה לא תיכננה לעלות לארץ ישראל אלא ללמד בבית ספר יהודי בגרמניה או באנגליה אך גרדי לחצה שחנה תגשים חיי חלוציות, "היות שבארץ זקוקים לבעלי כושר עבודה כשלה. רק כאשר

גרטרוד פגשה את השתיים ותמכה בעמדת חנה לא לנסוע לפלשתינה, חנה הגיעה להכרעה ואמרה בשקט, 'כמוכן שיהודית צדקת, אעלה לפלשתינה'.

חנה עבדה כמדריכה בקבוצה הראשונה של עליית הנער מגרמניה שהגיעה ארצה בפברואר 1934 ונקלטה בעין אחד. בנובמבר היא נפרדה מידידה ונסעה ארצה. זמן מה היא ניסתה להשתלב בקיבוץ בית זרע, אולם שם לא הקם לטעמה חשיבות מספקת לשפה העברית. היא נשלחה לקיבוץ גבת אך התקשתה להשתלב בקרב הקבוצה של עולים מפינסק שהכירו זה את זה מילדות. היא רצתה לזחל ולשתול אך שובצה לתורסת מטבח ורק בשעות הפנאי עבדה בגינת הירק. הכללים לא התיחו לעבד במשך למעלה מתשע שעות ביום, והיא זיהתה באיסור זה את הגבלת חירותה האישית. בחורף הראשון היא נטלה חלק באסיפות הקיבוץ אך הדרך שבה התנהלו הדיונים והדברת האינסופית היו מאוסים בעיניה. לאחר תשעה חודשים, היא עזבה את גבת ועברה ליחשלים.

היא עבדה כטבחית, למדה עברית ואירגנה ערבי קריאה שבהם קראה מכתבי שייקספיר. יחשלים דמתה בעיניה למולדת אמיתית. כעבור שישה חודשים היא עברה לכפר מל"ל (אז עין-חי) שבשרון כדי להשתלב בגידול ירקות.

גרדי עבדה באותה תקופה כמורה בבית ספר בעיר העתיקה ולקחה תחת חסותה ילדה שקיבצה נדבות. "חנה לקחה את הילדה לחדרה הקטן ב'עין-חי'. היא החזיחה אז 20 גרוש ליום עבודה וחשה כעשירה. הילדה התפתחה אצלה והפכה בהדרגה לאדם קטן. את רוב השבתות בילים יחד. אני התסננתי למבחני תעודת ההוראה, וחנה למדה איתי. באביב האם גרטרוד באה לביקור. הן נסעו יחד לבית הספר החקלאי מגד, שם חנה הקימה גן ירק".

בשלב הבא חנה עבדה במושב העובדים באר טוביה בדרום הארץ, כדי להשתלב בחקלאות מעורבת ושיתופית שנראתה לה כמתאימה ביותר. היא השתקקה להקים דבר מה משלה ונדע לה על קבוצה שחיה בשותפות במטרה להקים מושב עובדים ביערות הכרמל.

על גבעה במרכז של הר הכרמל שכנה החווה החקלאית משמר הכרמל. ההתיישבות היהודית בכרמל החלה ברכש כמה אלפי דונם במטרה להקים יישוב בשם יערות הכרמל. באוקטובר 1935 התמקמו 15 פועלים בחושות למרגלות הגבעה. הם קראו למקום משמר הכרמל.

הם חיו חיי בדידות בטבע. את המים שאבו מהמעין והובילו אותם במעלה הגבעה על חמור. הם ראו את עצמם כ"שלוחי עם גאלי אדמת ארץ ישראל" ברוח האידיאל הציוני. חנה שמעה על תוכנית ההתיישבות ביערות הכרמל כשהיתה בבאר טוביה ונסעה למקום עם יהודית גרדי והשתיים התפעלו מהנוף. לאחר שהות של שלושה חודשים באיטליה וגיוס עזרה כספית מאמה ומקחביה, הצטרפה בחורף 1937 למשמר

הכרמל. היא קנתה מסלה (ליפט) וסידרה אותה כמו בית בובות. שתלה פרחים וגפן משתרגת והכינה שטח לירקות. מבקר עד לילה סיקלה אבנים והכינה את הקרקע לנטיעת עצי פרי. את המים נשאה במכלים במעלה ההר, מהוואדי עד לחלקה. בימים החמים נשאה כ-30 מכלים.

לאחר שניטעו העצים היא זרעה תירס ושתלה ירקות, ובעצם שהתה לבדה בשטח שהיה מסוכן. יצחק ריש כתב בספר "חוות משמר הכרמל" (1988) שחנה, "אחד הטיפוסים שחיפשו קירבה לטבע וחי בדידות", טיפחה גן ירק וני בבוסתן שעל שפת הנחל ו"היתה משכמה ומעלה חברה מצוינת". היא התיידדה עם ה"רב" של הקבוצה, מרדכי בר, ולמדה איתו תנ"ך ותלמוד.

עם פרוץ המרד הערבי באפריל 1936 התבצח חברי משמר הכרמל בחירבת אִשְׁלֵאלָה - מבנה ערבי שהוקם על שאריות חווה צלבנית. מגדל תצפית הוקם ובשולי הגבעה הוצבה גדר תיל להגנה על צריפי המגורים. החברים גויסו כמטרים ותגברו גם במתנדבים חברי ההגנה. ביום עבדו בסלילת כבישים ובלייל שמח בתורטיות על הנקודה הבודדת בלב אזור ערבי. הם היו 40 איש בסך הכל. בזמן ההתקפה הגדולה הראשונה על קבוצת הפועלים שסללה את הכביש לגבעת וולפסון, חנה עבדה בחלקה שלה ושמעה את קולות הירי. בהתקפה נהרג מרדכי בר, המנהיג החחי של הקבוצה וידידה הקרוב של חנה. בהספד עליו כתבה, "מותו השלים את חייו. עד הרגע האחרון מלחם והתגונן ונשקו בידו ועל חרבם נפל חלל".

השמיחות והעבודה בביצור המקום עירערו את בריאותה. החברות בינה לבין אחד החברים בקבוצה, שמו היה דב, התהדקה אולם היא חלתה במלריה והיתה בסכנת חיים. לאחר כמה שבועות, כשהותר לה בפעם הראשונה לעזוב את מיטתה בבית החולים בחיפה, באו לבקר אותה חברים מיערות הכרמל והיא החליטה לנסוע איתם חזרה, אך דב חשב שהמאמץ יקשה עליה.

10 מבין 11 הנסעים באוטובוס נהרגו במתקפה של ערבים ודב ביניהם. האסון בישר למעשה את סופו של יערת הכרמל - רבים עזבו. היא כתבה על דב ש"תמיד הראה פנים צחוקות. אולם היו רגעים שבהם שקע במחשבות עד ששכח את סביבתו. פניו השתנו והם נראו יפים, רציניים ורכים, כשעליהם מרחף עצב כבש. ברגעים כאלה אפשר היה לחזור לנשמתו של דב, להביט ולאחוב אותו..." לגרדי היא כתבה, "עד עכשיו זה קרה רק לאחרים שאדם אהוב עליהם נהרג. הפעם זה קרה לי. עם זה עלי להתמודד".

היא עברה לגור בקיבוץ הספר רמת הכובש והשתתפה בעבודות הקשות ביותר. במאי 1939 היא כתבה לגרדי על הסורת, "איש אינו מוכן לעבוד שם בהתנדבות... עבודת פרך, בתלבושת משולשת, בצרף סגור ומואפל, משך כל היום מזיעים ולא יכולים לנשום. אין דבר, די טוב לטעום גם פעם מזה... מוזר שכל כך הרבה בני אדם זקוקים לי, אפילו רק כדי ללמוד איתי, אך גם ליותר... אני כבר חשה שגם מכאן אלך במצפון רע. מדוע בעצם מוכרחים להרגיש כל כך הרבה התחייבות ואחריות, שאין לאל ידם למלאן. זה

מעיק עלי. תמיד הצ העולה על הסחות, ועל היכולת האמיתית". באוקטובר 1939, לאחר שדעם המאורעות, עלה לגבעת יערות הכרמל גרעין ששהה שם שנה והקים את קיבוץ בית און. חנה וכמה חברים ממשמר הכרמל חזרו לגבעה. היא נטעה עצים חדשים על אדמתה ושתלה ערוגות ירקות. היא קנתה עז וחמור והתחילה מחדש את חייה בצריף הקטן. כבר לא היו שם חברים לדרך ולרעיון אלא חברי גרעין בית און, והיא סבלה מההמולה. פעם הם כמעט שרפו את יערות הכרמל. על כך כתבה ליהודית גרדי, "פתאום האש החלה לחץ במעלה הגבעה ושרפה שיחים ועצים, נדמה היה שהשרפה תחסל את כל שנתר... עמדתי ובכתי ולחמתי כמשוגעת על כל עץ, עדרתי עם הטוריה לתוך הלהבות והצלתי כמה עצים גדולים, שרק נחרכו בגזעם. לבסוף באו מלמעלה לעזרתי והצלחנו לכבות את השרפה".

לאחר שהם עזבו את המקום, שוב שקעה בבדידות. מדי פעם נסעה מההר שלה לבקר חברים. היא אירחה הרבה ומצאה ניחומים בשיריו של ריינה־מריה רילקה, ידידו של אביה. מדי ערב קראה מאתיים חרזים של הומרוס בשפת המקור והתמסרה לתרגום לעברית יצירות של שייקספיר, גתה, רילקה. בדצמבר 1940 כתבה לגרדי ההרה, "כמובן שלא ניתן להחזיק באהבה בסח הרצון, אולם ניתן לקבל את החולשות של הזולת ולא למהר לשפוט אותן ולא להירתע ממה שזר לנו או לא מוצא חן בעינינו בזולת. שלומי לא רע, הרבה יותר טוב מאשר ציפיתי. ראשית, בגלל הטבע שלי של 'נחום תקום' – כך שעבודה באביב ובסערה שוב משמחים אותי ומרחימים אותי ברוח חיים. שנית, אינני יכולה להימנע מן התקווה – דבר שהוא בודאי אווילי למדי, אך אינני יכולה אחרת.

"לאחחנה פגשתי במקרה בידידה (הייתי בעיר עם החמור). משך שעות ישבתי עמה, והיא סיפרה לי הרבה ובגילוי לב מרחבה על עצמה. היה מזעזע שוב פעם להביט לתהום של המהות האמיתית והגורל – זה עוזר לי תמיד למקם ולראות את הגורל שלי בתוך המעגל של אנשים מרחבים. וקירבה זו לאדם שכה מוצא חן בעיני יש בה מן האושר".

באביב 1943 חנה התנדבה לחיל הנשים הבריטי, A.T.S, והוכשרה במחנה סרפנד כאחות. היא הוצבה במצרים כאחות בבית חולים ועבדה במשך חודש בתורנות יום, וחודשיים כאחות לילה. מדי פעם חזרה לחופשת מולדת. במרץ 1943 חנה כתבה ליהודית גרדי: "היום היה לי יום חופשי. קילטרתי את אדמתי, זרעתי 1/4 חנם תירס, וגם הרבה מלונים עבור התנים". באוגוסט 1943 שוב זכתה בחופשה. גרדי כתבה שבערב הראשון בצריפה לאחר שחנה שתתה תה בחברת חברים, היא ירדה לחלקת הקרקע שלה. עץ האגוז העתיק היה עמוס אגוזים והיא טיפסה עליו כפי שנהגה בילדותה. היא לא הבחינה שאחד הענפים רקוב והיא נפלה מגובה חמישה מטרים על צינור השקיה מתכתי שפילח את גבה.

"היא חשה מיד בשיתוק שאחז בה וחשבה שהיא עומדת למות... כשהובילה לבית החולים לא איבדה את הכרתה לרגע. למרות הייסורים הקשים היא הביעה צער על שגילית את דבר התאונה מקראה בעיתון", כתבה גרדי. חמישה חודשים חנה היתה מאושפזת. חברה ביקח אך היא הרגישה שאינה ראויה לכל כך הרבה אהבה והיתה אסירת תודה. "היא לא התייחסה הרבה לעתיד", סיכמה גרדי, "רק ביקשה שלא נכריח אותה להישאר בחיים אם יאזלו סחותיה לחיות... היא האמינה שתחלים, אבל לעתים קרובות נדמה היה שהיא מאמינה בכך רק למענו. בפעמים אחרות התרשמתי שאמונתה נבעת מכוח החיים האדיר שלה. פעם אמרה לי, שהיא חאה גם בזה חלק בלתי נפרד מגרלה, וכי התמרמרותי של איב זרה לה. היא היתה מוכנה למות. חייה היו עשירים וגדושים. בתחילת יסאר 1944 היא מתה".

היומן שגולל את סיפור חייה של חנה קנטורוביץ. היתה מנטור עבור חברותיה

DAS ALTE SCHAMMESGÄSSCHEN
IN PRAG

Hus Denkmal

Brücke

Wald

Am nächsten Tag fuhren wir nach Böhmen ins Bismarckstein. Wir kamen ein, wurde und der staubte an und fanden eine reizende Herberge, an einem Bäcklein, Kirschen und eine gute für uns besetzte Herbergsunter vor. Als erstes gab sie uns Blaubeeren mit Honig. Dann setzten wir uns an den Tisch und saßen.

Neben unserem Haus war ein Karussell, damit vergnügten wir uns den ganzen Abend. Ich unterhielt mich mit einem kleinen Haus. Früh schliefen wir am nächsten Tag auf dem Boden. Wir waren vor sehr oben. Glühende Sonne.

Schöne Hütte.

חנה קנטורוביץ בגן הירק של קיבוץ גבת, שנות ה-30. נהנתה מעבודות השדה עד שהמחלה והמלחמה הכריעו.

גיאורג זימל

ראובן שטיינהרדט ואשתו מרים לצד קברה של חנה קנטורוביץ רמות השבים

